

«TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ
XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI» MTU

FAN: QURILISH MEXANIKASI

MAVZU 1

"Qurilish mexanikasi" fanining maqsadi va vazifasi. Inshootlarning hisobiy sxemalari, inshootlarni geometrik o'zgarimaslik sharti.

Toshmatov Elyor
Sobirovich

Mexanika va kompyuterli
modellashtirish kafedrasida dotsenti

Reja:

- 1. Qurilish mexanikasining asosiy tushunchalari, uning umummuhandislik fanlari orasida tutqan o'rni.**
- 2. Qurilish mexanikasining ob'yekti.**
- 3. Qurilish mexanikasi fanining qisqacha rivojlanish tarixi.**
- 4. Qurilish mexanikasida foydalaniladigan gipotezalar.**
- 5. Inshootlar hisoblash tarhi haqida tushuncha.**
- 6. Tashqi yuklar va ularning klassifikatsiyasi.**
- 7. Inshootlarning kinematik tahlili.**

Adabiyotlar

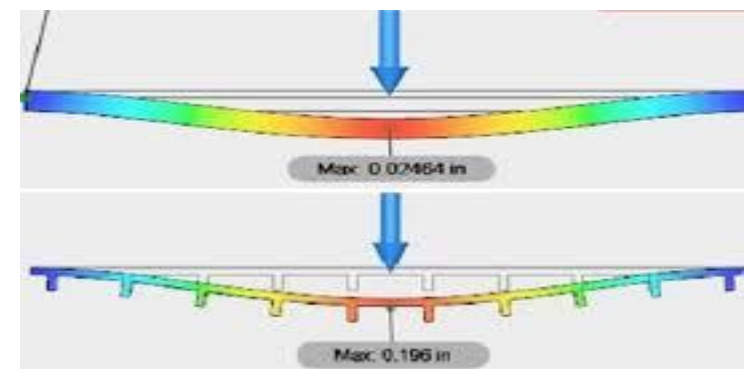
1. Тўраев Х.Ш., Исматов М.Х., Юлдашев Ф.Х., Жавлиев Б.К. “Қурилиш механикаси назарий асослари ва амалий масалалар”, Ўқув қўлланма. Т.: “Молия”, 2002.- 432 б.
2. Одилхўжаев Э.А., Ғуломов Т.Г., Абдукомиллов Т.К. “Қурилиш механикаси”, Дарслик. Т.: “Ўқитувчи”, 1985.- 272 б.
3. Абдурашидов К.С., Хабилов Б.А., Тўйчиев Н.Ж., Рахимбоев А.Ф. “Қурилиш механикаси”, Ўқув қўлланма, Т.: «Ўзбекистон». 1999.– 384 б.

Qurilish mexanikasining asosiy tushunchalari

Mustahkamlik deganda – konstruksiya elementlarining qo'yilgan tashqi kuchlar ta'siriga chidamliligi tushuniladi

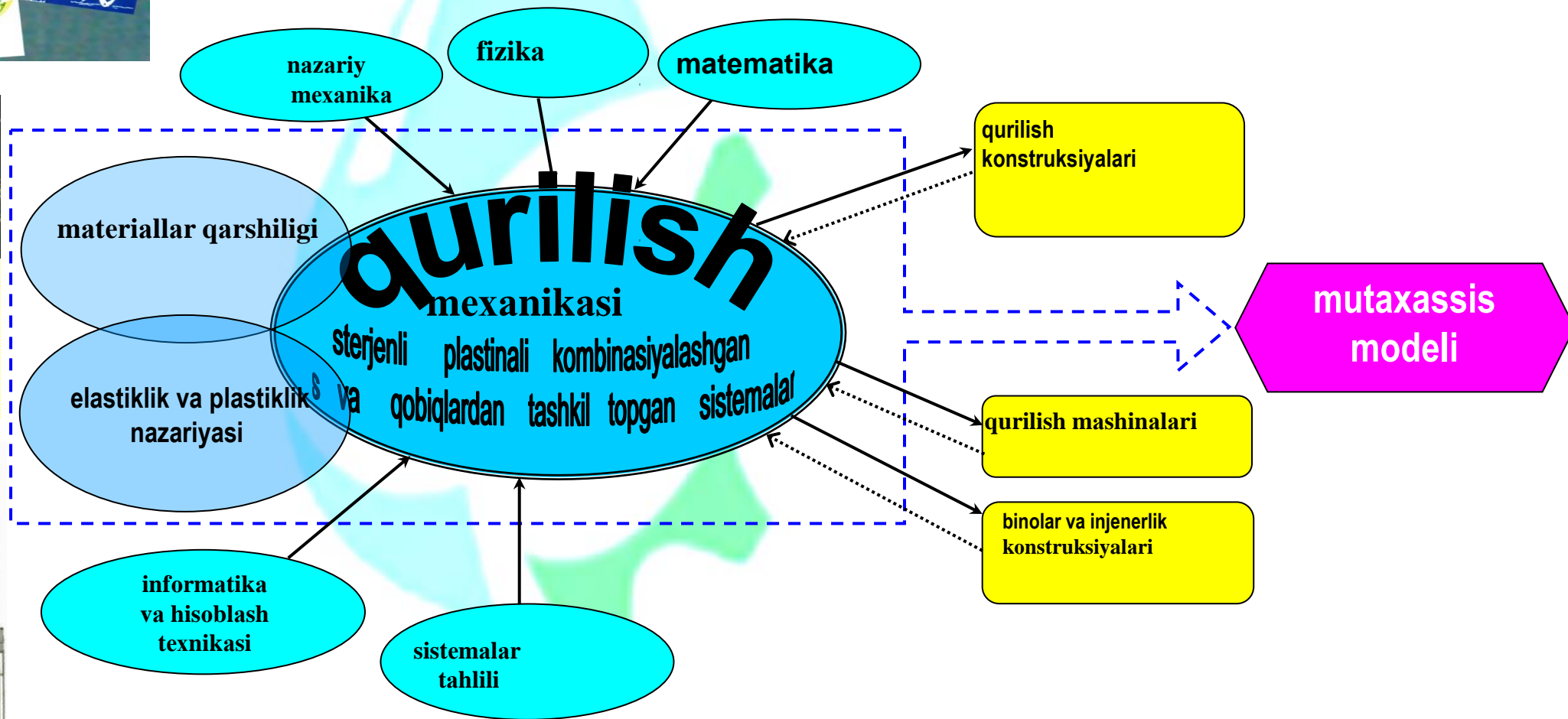
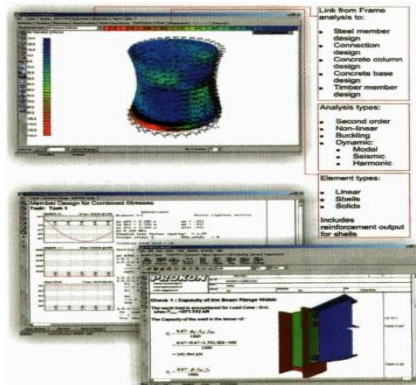
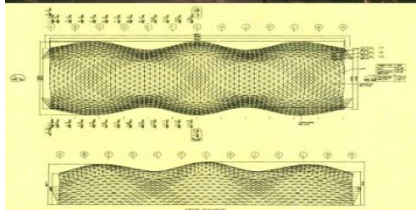
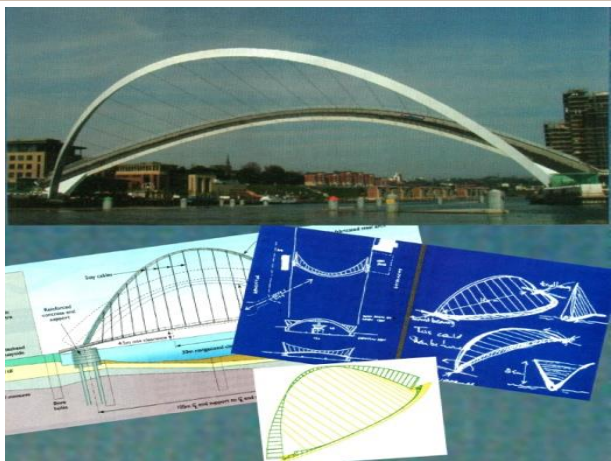
Bikrlik deganda – konstruksiya elementlarining tashqi kuchlar ta'sirida katta geometrik o'zgarishlar hosil qilmaslik qobiliyati tushuniladi.

Ustuvorlik deganda – konstruksiya elementlarining tashqi kuchlar ta'sirida o'zining avvalgi muvozanat holatini yo'qotmaslik qobiliyati tushuniladi.

Qurilish mexanikasi fanining masalalari va uning boshqa umumijon fanlari bilan bog'liqligi

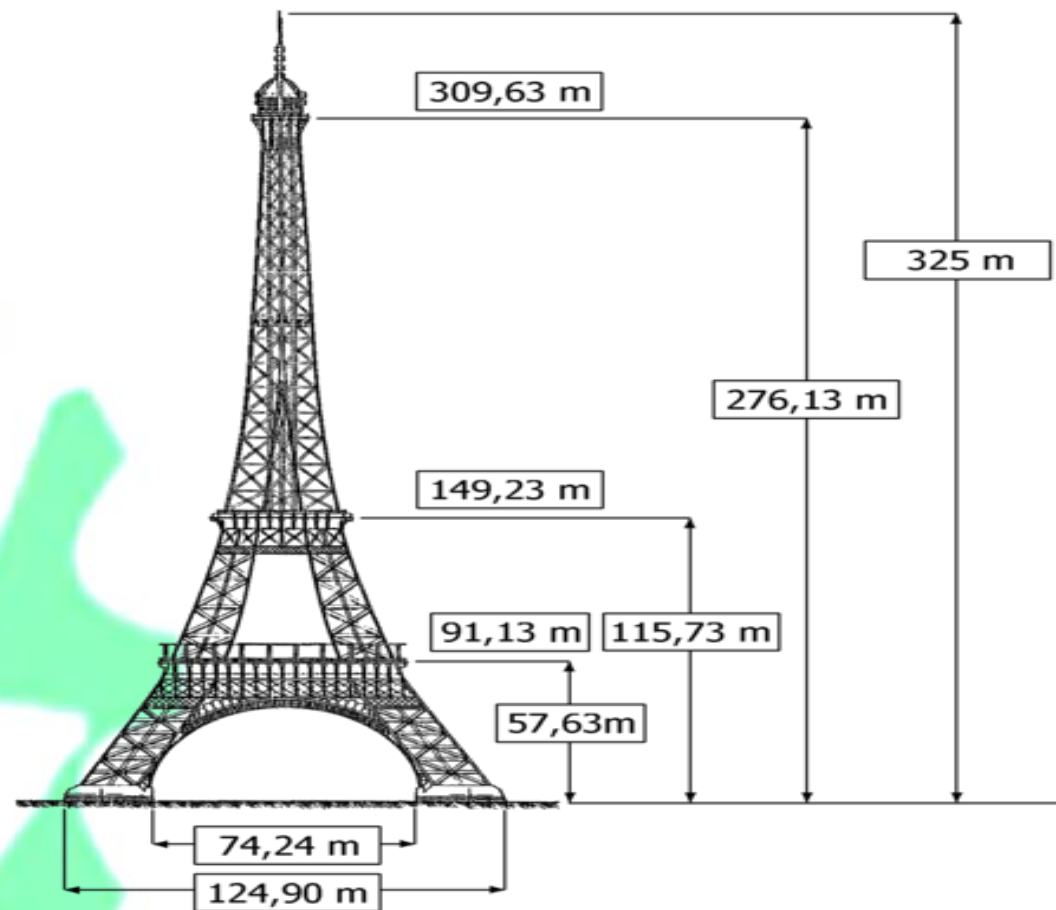
Qurilish mexanikasining ob'yekti

Qurilish mexanikasining ob'yekti

Qurilish mexanikasining ob'yekti

Parij efil minorasi 1887-1889 y., og'irligi 10110тн.

Qurilish mexanikasining ob'yekti

«**Burdj-Xalifa**» — Dubay, 2007 y.
balandligi 828 m.

Umumiy narxi — 1,5 mlrd \$.

Loyixa muallifi — Amerikalik
Edrian Smit.

og'irligi 500 000 tonna

Qurilish mexanikasining ob'yekti

**Tokio. Eng baland tele minora
(634 m). 2012 y.**

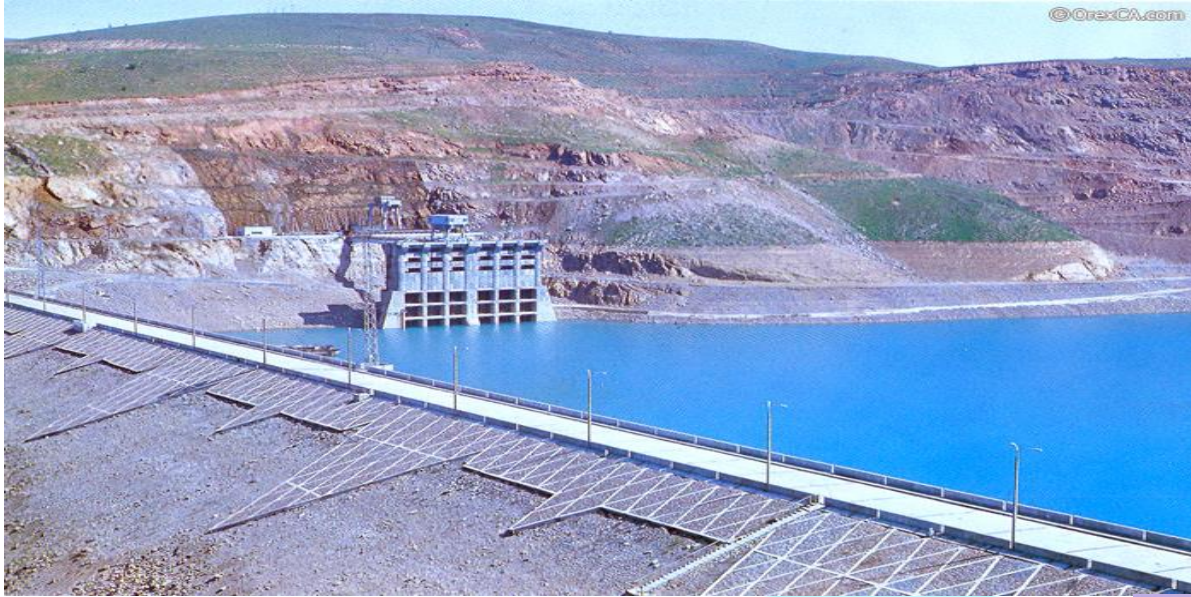
**Toshkent tele minorasi. 1985 y. balandligi
(375m).**

Qurilish mexanikasining ob'yekti

Toshkent metrosi

Qurilish mexanikasining ob'yekti

Gidrotexnika inshootlari

Qurilish mexanikasi fanining qisqacha rivojlanish tarixi

Sharq mamlakatlarida mexanika fani IX asrdan boshlab rivojlana boshladi. Qadimgi Yunon olimlarining asarlarini ijodiy o'rganib, mashhur vatandoshimiz **Abu Ali ibn Sino** o'zining «**Donishnoma**» asarida yuklarni ko'taradigan uskunalar haqida fikrlarni aytadi. **Al Xorazmiy** «**Fanlar kaliti**» asarida mexanika fani to'g'risida g'oyalarni ilgari suradi. SHarqning mashhur olimlaridan **Abu Rayhon Beruniy, Abu Abdulloh al Xorazmiy, Umar Xayyom, Forobiy** va boshqalar mexanika fanining rivojlanishida munosib hissa qo'shganlar.

Qurilish mexanikasi fanining qisqacha rivojlanish tarixi

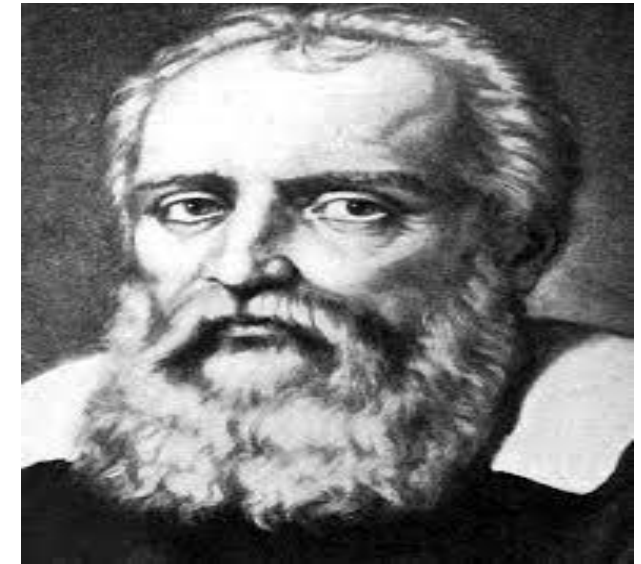
Qurilish mexanikasi fanining qisqacha rivojlanish tarixi

*Evropada Uygʻonish davrida **Leonarda da Vinchi, Kopernik, Galileo Galiley, Nyuton** singari mexanikaning buyuk olimlari olamshumul ixtirolari va ilmiy asarlari mexanikaning rivojlanishiga katta hissa qoʻshdilar.*

Qurilish mexanikasi fanining qisqacha rivojlanish tarixi

Italiyalik mashhur olim **Galileo Galileyning** (1564-1642) «Ikki yangi fan haqida suhbatlar va matematik isbotlar» asari, materiallar qarshiligi va qurilish mexanikasi fani to'g'risidagi birinchi kitob hisoblanadi.

1678 yilda ingliz olimi **Robert Guk** (1635-1703) o'zining mashhur qonuni, ya'ni jismning elastik deformatsiyasi unga ta'sir qiluvchi kuchga to'g'ri proporsionalligini kashf qildi. Bu qonun mustahkamlik fanlarini asosini yaratishga asos soldi.

Закон Гука

При упругой деформации растяжения или сжатия, удлинение тела прямо пропорционально приложенной силе.

$$F_{упр} = k\Delta l$$

Роберт Гук
1635 — 1703

$[k] = [Н/м]$ – коэффициент жесткости
 $[\Delta l] = [м]$ - удлинение

Qurilish mexanikasi fanining qisqacha rivojlanish tarixi

Uzbek olimlaridan **X.A. Raxmatulin, M.T. Urazboev, V.K. Qobulov, T.Sh. Shirinqulov, T.R.Rashidov** va boshqalar materiallar qarshiligining ayrim bo'limlari bo'yicha mustaqil maktablar yaratdilar.

X.A. Raxmatulin

M.T. Urazboev

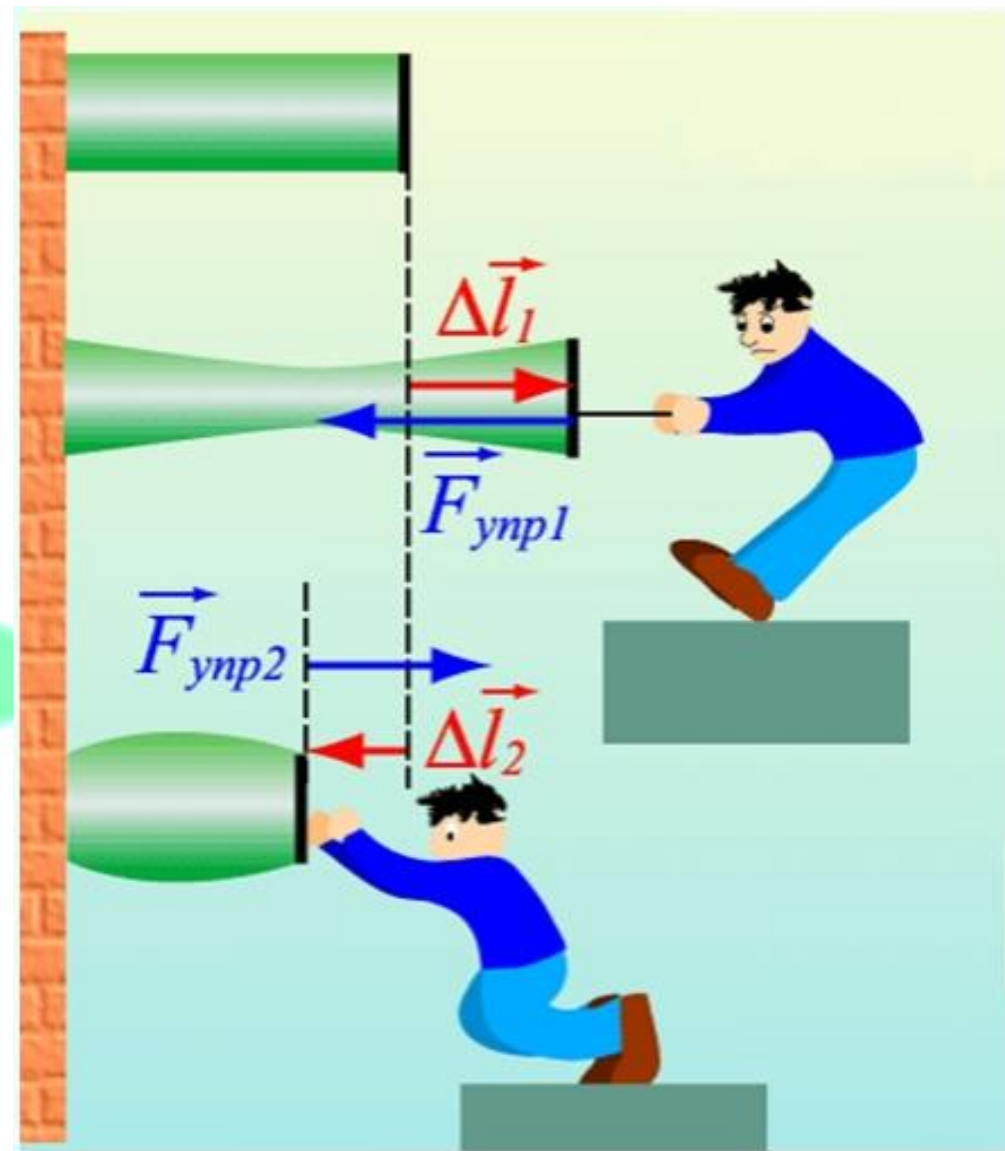
V.K. Qobulov

Qurilish mexanikasida foydalaniladigan gipotezalar

- 1. Jism bir jinsli va yaxlit deb qaraladi.*
- 2. Jism absolyut elastik va izotrop deb qaraladi.*
- 3. Jismning deformatsiyasi uning o'lchamlariga qaraganda ancha kichik deb qaraladi.*
- 4. Jismga qo'yilgan kuch ma'lum miqdordan oshmasa, jism chiziqli deformatsiyalanadi (Guk qonuni).*
- 5. Deformatsiyadan oldin tekis bo'lgan kesim, deformatsiyadan keyin ham tekis bo'lib qoladi (Bernulli gipotezasi).*

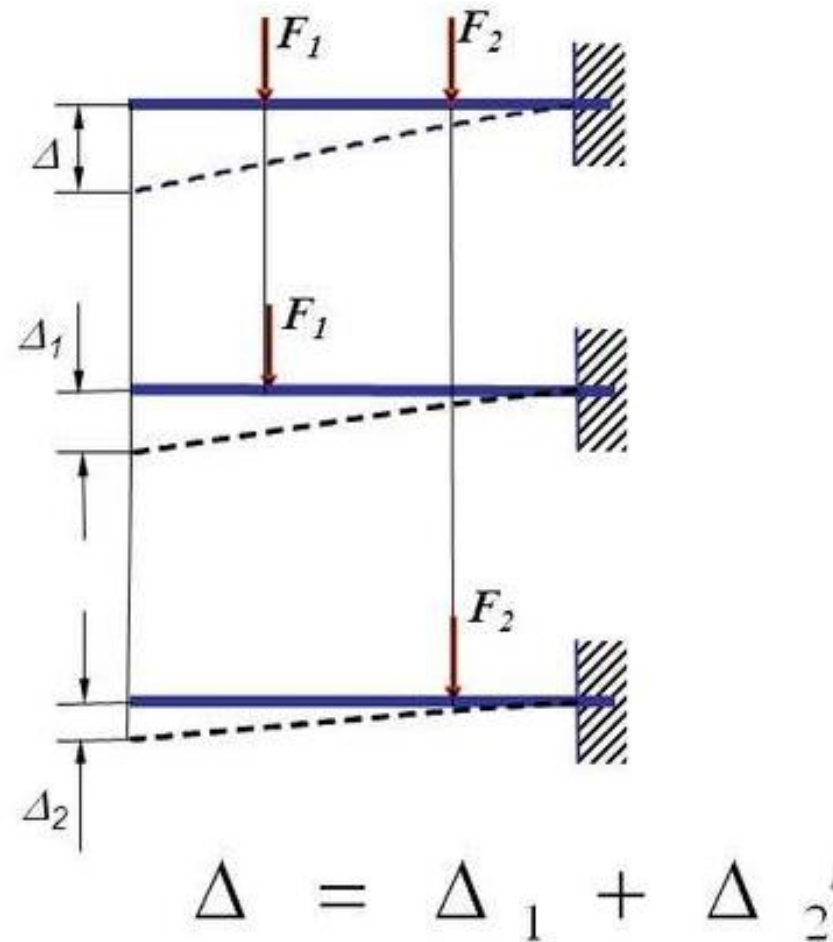
Qurilish mexanikasida foydalaniladigan gipotezalar

Izotrop material – fizik - mexanik xossalari barcha yoʻnalishlar boʻyicha bir xilligi tushuniladi. Izotrop materiallarga shartli ravishda metall, tosh, oyna kabilarni misol qilish mumkin.

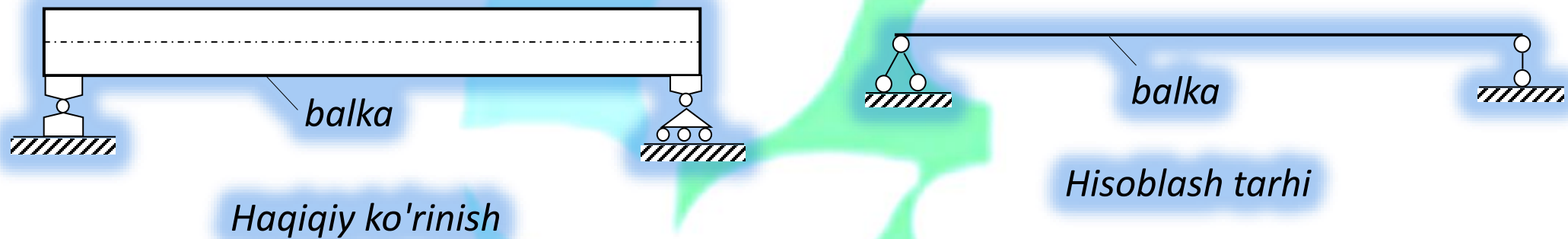
Qurilish mexanikasida foydalaniladigan gipotezalar

Anizotrop material – xossalari barcha yoʻnalishlar boʻyicha turlicha boʻlgan materiallar tushuniladi. Anozotropligini yaqqol namoyon qiluvchi material bu yogʻochdir. (Mustahkamligi boʻylama va koʻndalang tolalari boʻyicha keskin farq qiladi), turli xil tolali, qatlamli kompozit materiallar.

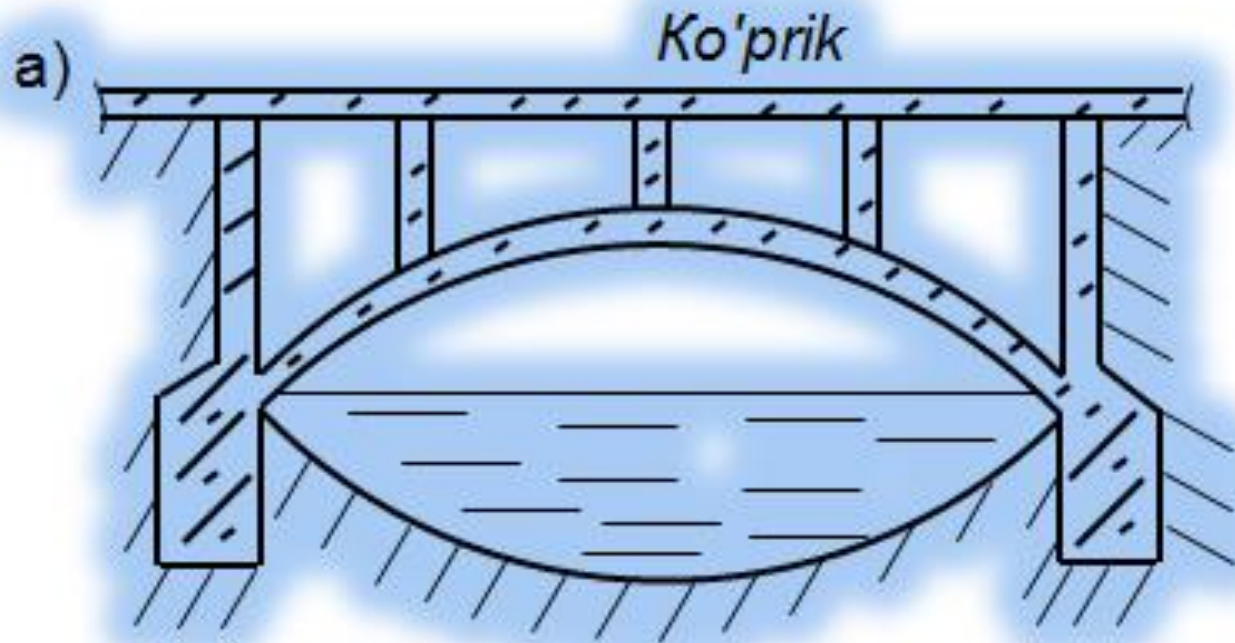

Inshootlar hisoblash sxemasi.

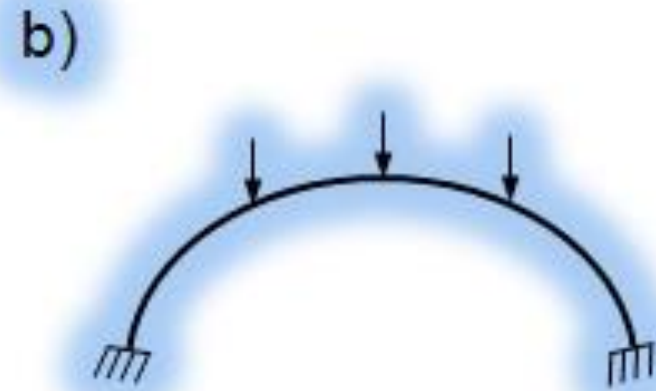
Inshootlarning **hisoblash sxemasi** deb uning haqiqiy holatining soddalashtirilgan tasviriga aytiladi

Inshootlar hisoblash sxemasi haqida tushuncha.

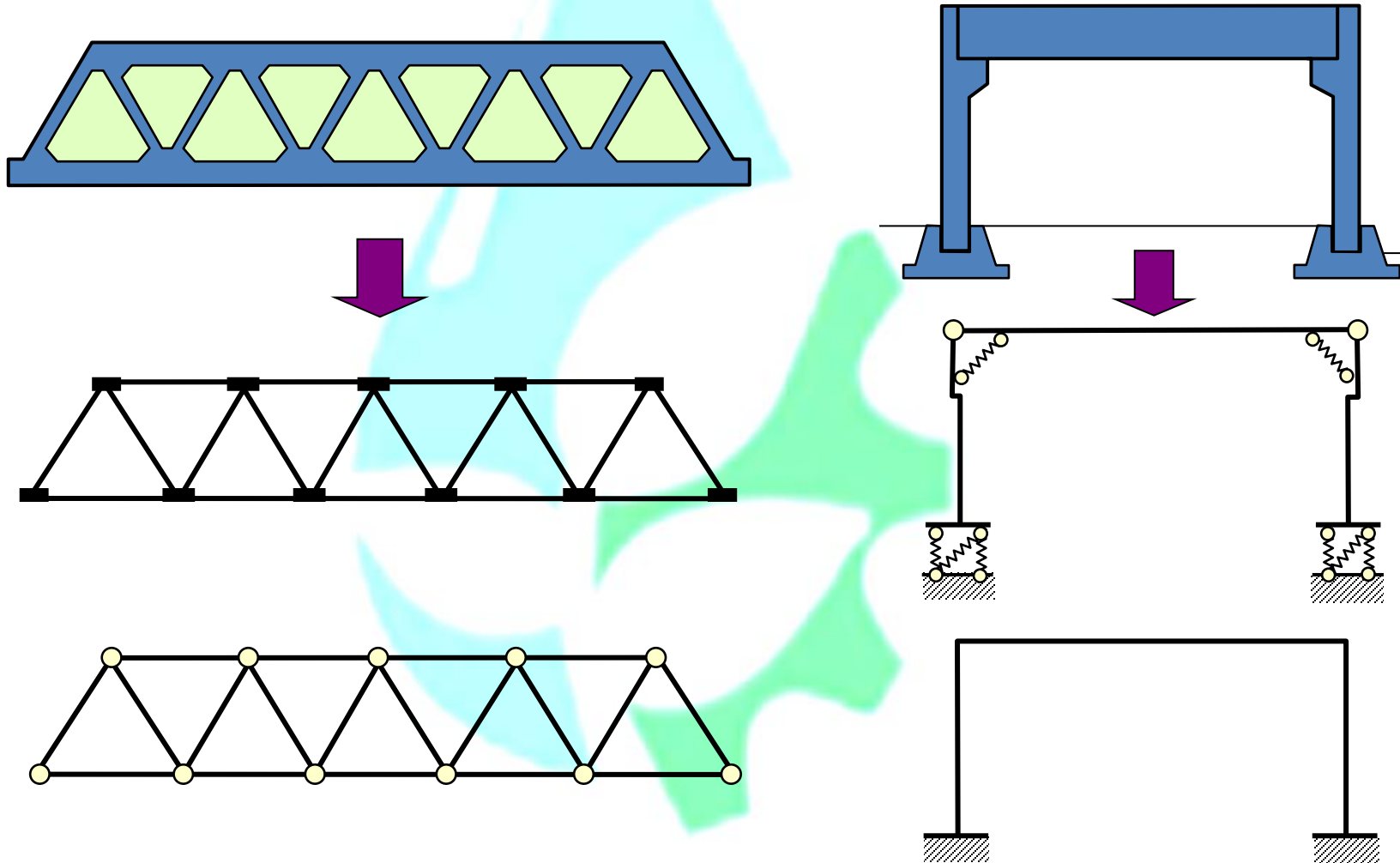

Haqiqiy ko'rinish

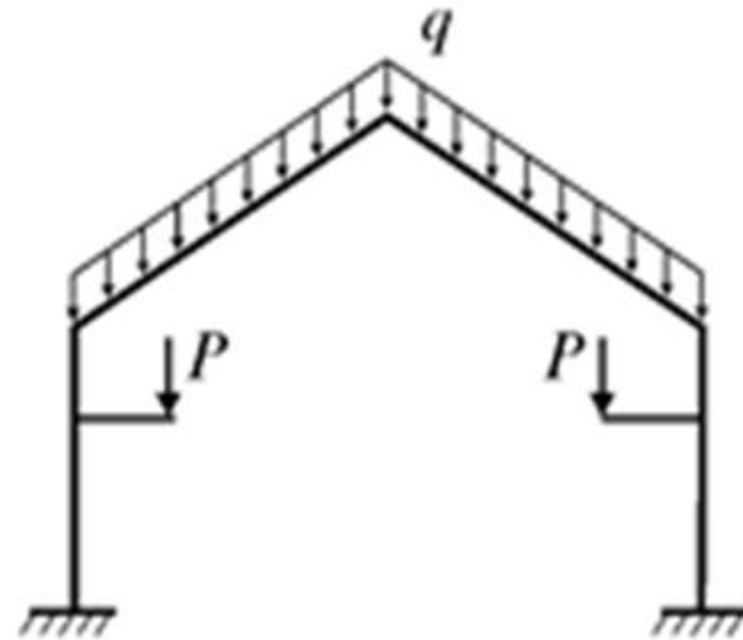
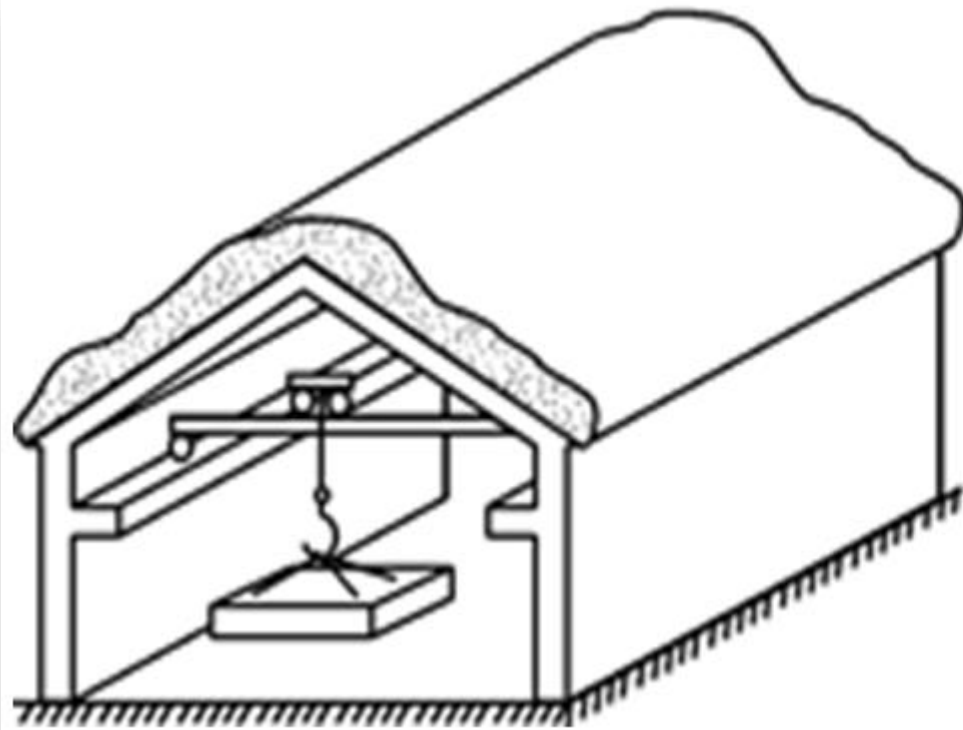

Hisoblash tarhi

Inshoot (konstruksiya) hisoblash sxemasining shakllanishi

Inshootlar hisoblash sxemasi haqida tushuncha.

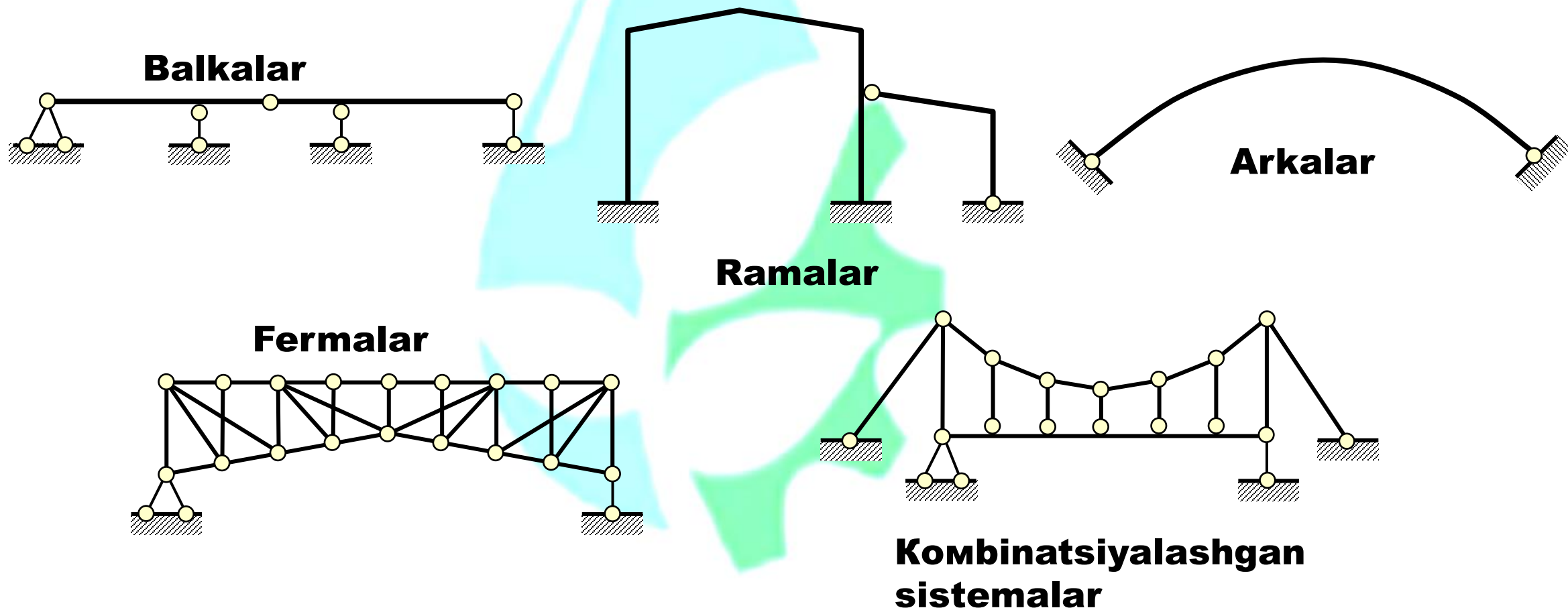
Inshootlar hisoblash tarhlarining turlari

I. Geometrik belgisiga ko'ra inshootlar o'z navbatida uchga bo'linadi:

- a) sterjenlardan tashkil topgan inshootlar**
- b) plastina, plita va qobiqlardan tashkil topgan inshootlar**
- d) massiv inshootlar**

Inshootlar hisoblash tarhlarining turlari

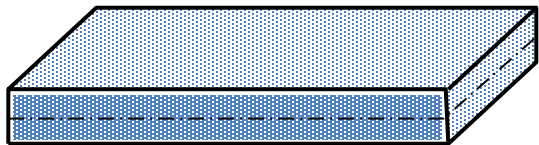
a) sterjenlardan tashkil topgan yassi sistemalarning asosiy turlari

Inshootlar hisoblash tarhlarining turlari

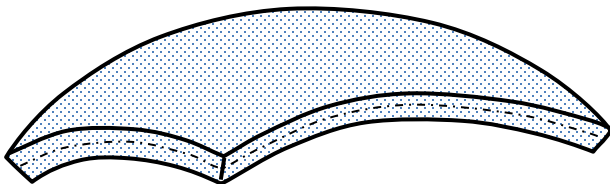
b) Plastina, plita va qobiqlardan tashkil topgan inshootlar

Plastina yoki plita

bularga, imorat qavatlarini orasini yopuvchi plitalar, betondan quyilgan yo'l plitalari va hokazolar misol bo'ladi.

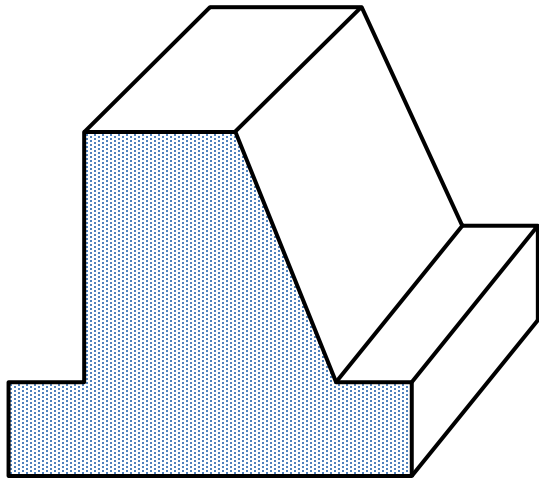
Qobiq

bunga, turli me'morchilik gumbazlari, tomyopmalar, samolyot fyuzelyajlari va hokazolar misol bo'la oladi.

Inshootlar hisoblash tarhlarining turlari

d) Massiv inshootlar

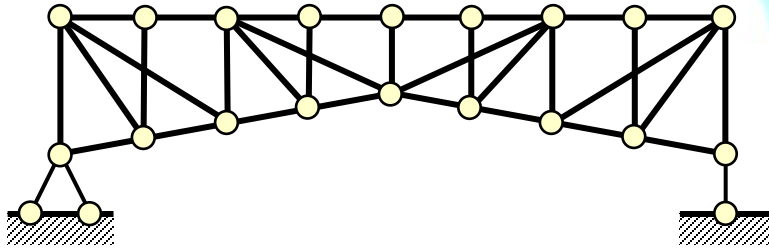

Imorat poydevorlari, ko'prik tayanchlari va hokazolar kiradi.

Inshootlar hisoblash tarhlarining turlari

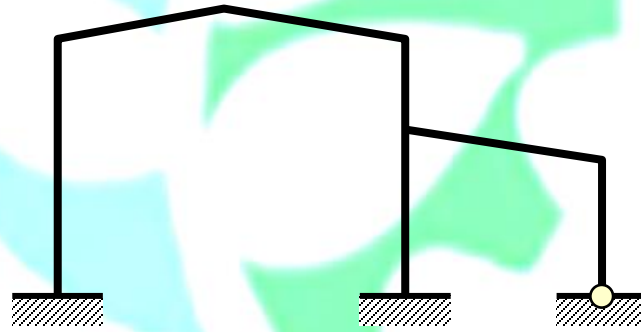
II. Inshoot elementlarining o'zaro bog'lanishiga ko'ra quyidagicha bo'ladi:

a) sharnirli bog'lanishli inshootlar.

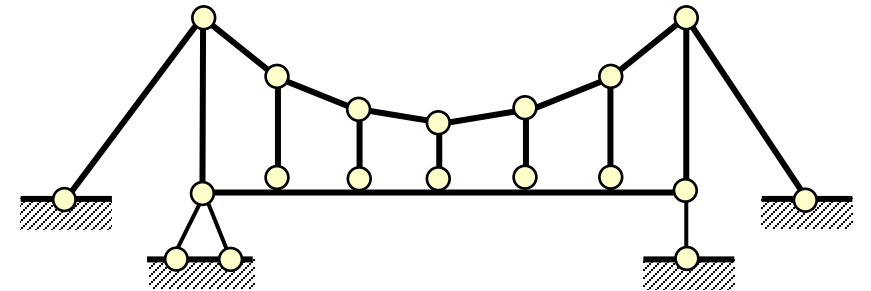
Fermalar

b) bikr bog'lanishli inshootlar

Ramalar

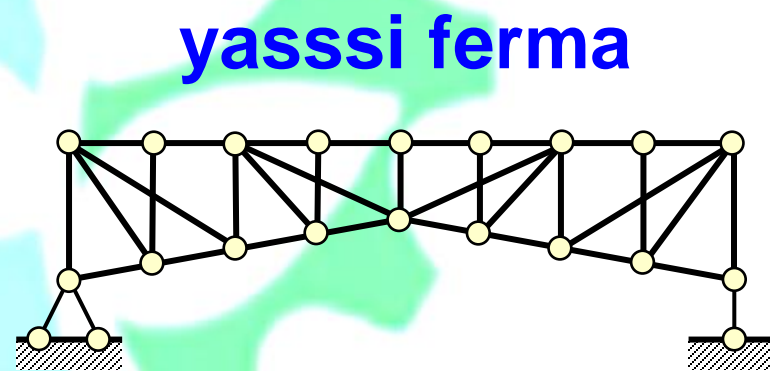
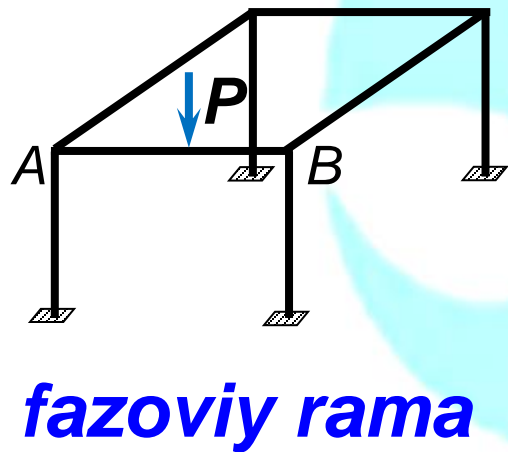
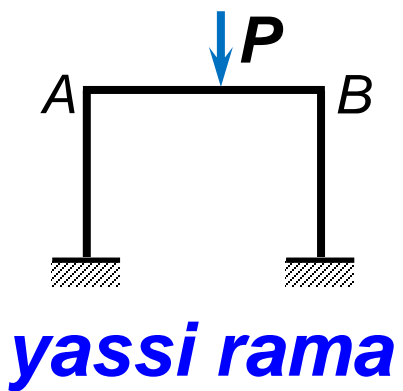
d) kombinatsiyali bog'lanishli inshootlar

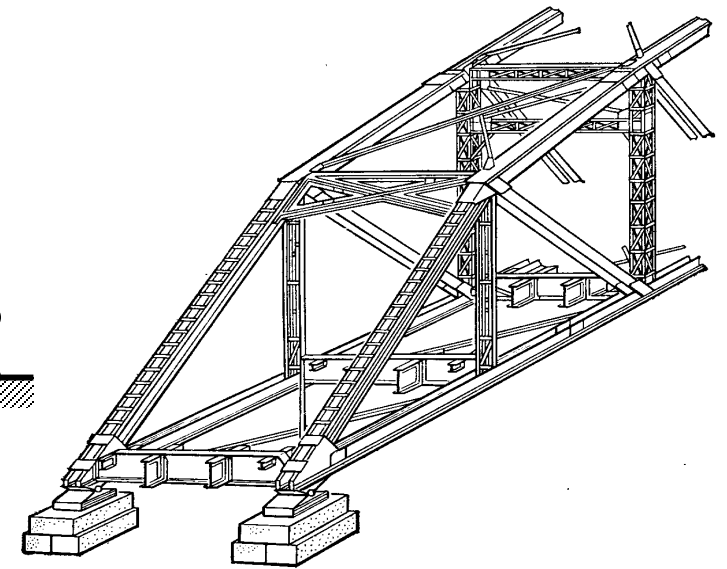
Kombinatsiyalashgan sistemalar

Inshootlar hisoblash tarhlarining turlari

III. Inshoot elementlarining joylashishiga ko'ra yassi va fazoviy sistemalarga bo'linadi.

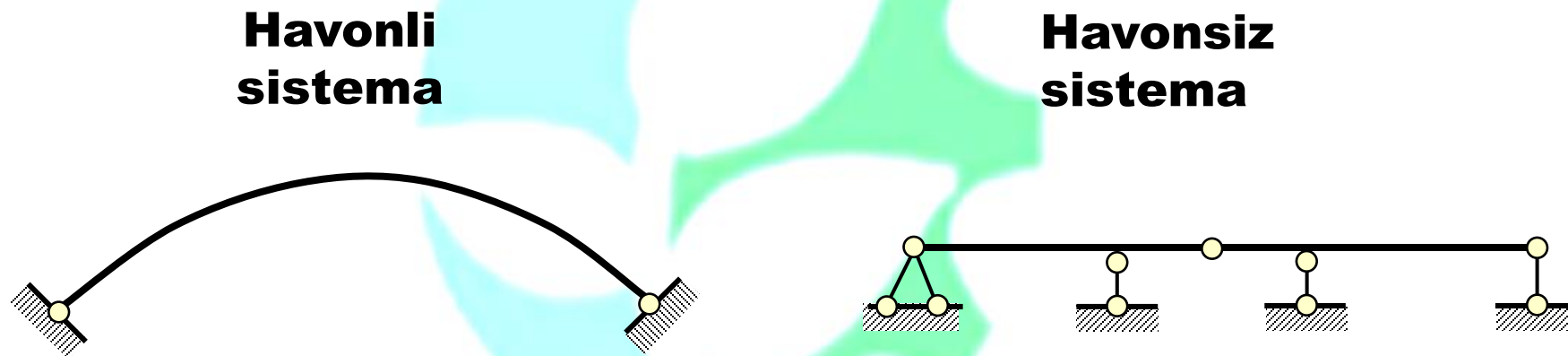

fazoviy ferma

Inshootlar hisoblash tarhlarining turlari

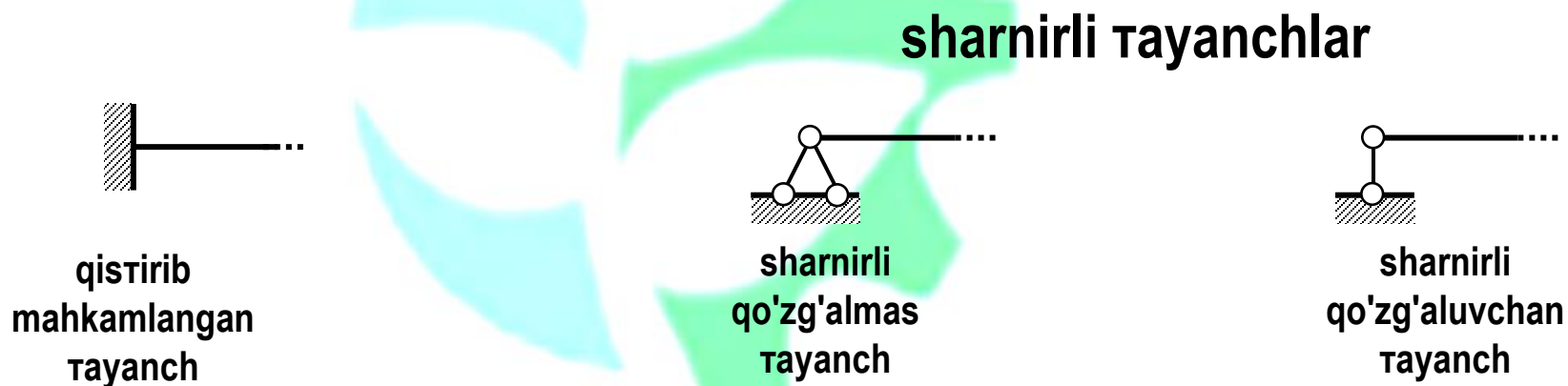
IV. Inshootlar tayanch reaksiyalarining yoʻnalishiga koʻra havonli va havonsiz sistemalarga boʻlinadi.

Inshoot tayanchlari va ularning turlari.

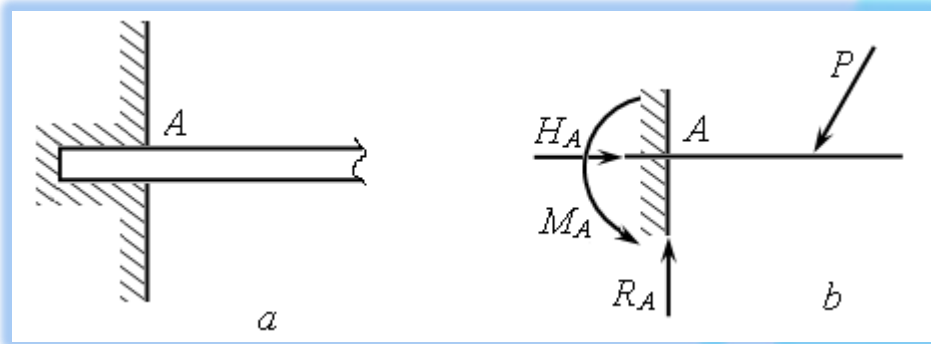
Inshootlarni poydevor yoki zamin bilan biriktiruvchi va ularning ko'chishini cheklovchi qurilmalar tayanchlar deb ataladi.

Hisobiy sxemada tayanchlarning sxematik ko'rinishlari

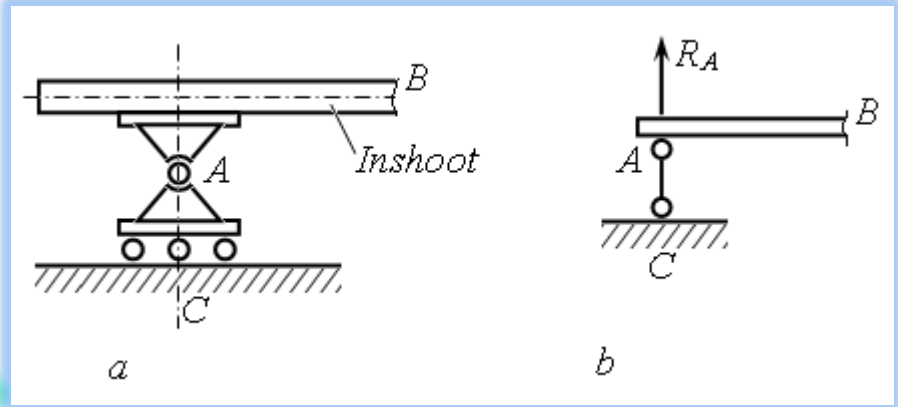

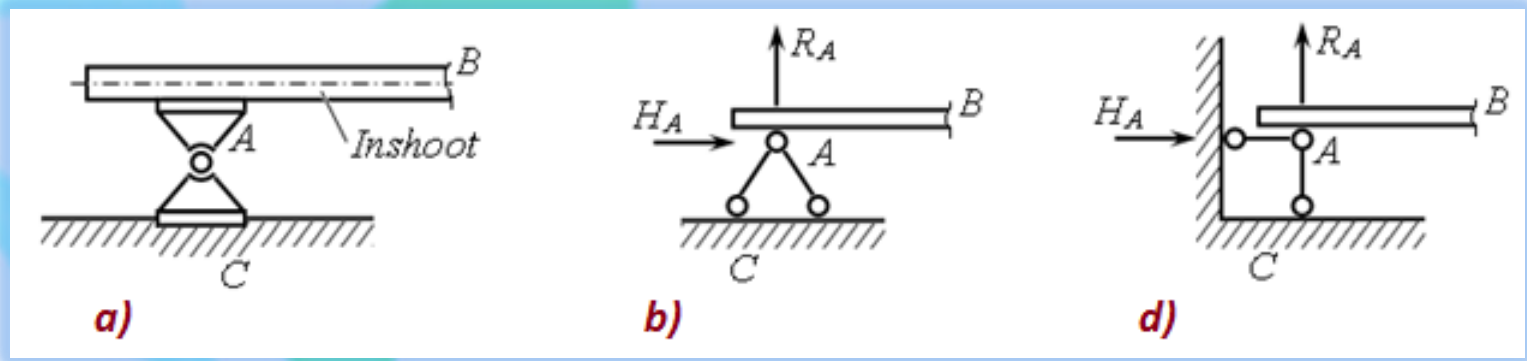
Inshoot tayanchlari va ularning turlari.

Qistirib mahkamlangan tayanch

Sharnirli qo'zg'aluvchan tayanch

Sharnirli qo'zg'almas tayanch

Tashqi yuklar va ularning klassifikatsiyasi

Inshootga ta'sir qiloyotgan aktiv tashqi kuchlar *yuklar* deb ataladi.

Yuklarni uchta asosiy guruhga bo'lish mumkin:

- 1. Foydali yuklar**
- 2. Inshootlarning og'irligi**
- 3. Qor va shamol (atmosfera) yuklari**

Tashqi yuklar va ularning klassifikatsiyasi

Inshootlarga ta'sir etuvchi yuqorida qayd etilgan yuklar **sirtqi** va **hajmiy** yuklarga bo'linadi.

Inshoot sirtining bir qismiga yoki hammasiga ta'sir qilayotgan kuchlar **sirtqi yuklar** deb ataladi.

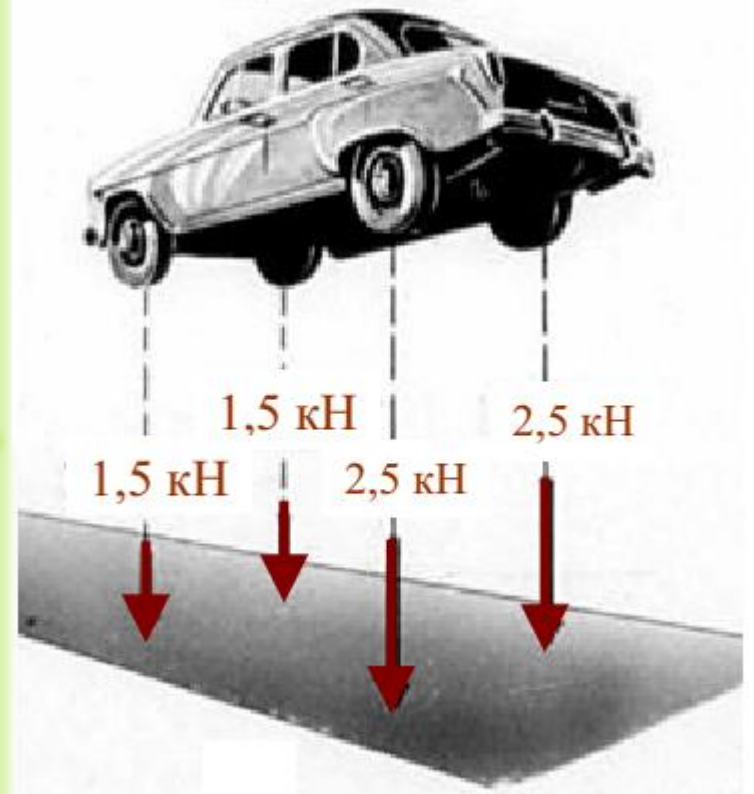
Inshootning barcha ichki nuqtalariga ta'sir qiluvchi kuchlar **hajmiy yuklar** deb ataladi.

Tashqi yuklar va ularning klassifikatsiyasi

Yuklarning qo'yilishiga ko'ra **to'plangan** va **taralgan (yoyilgan)** bo'ladi.

Inshootning o'z o'lchamlariga nisbatan uning juda kichik sirtiga ta'sir qiluvchi kuchlar **to'plangan yuklar** deyiladi.

to'plangan yuklar - N, kgk (Nyuton, kilogrammkuch) o'lchov birliklarida o'lchanadi.

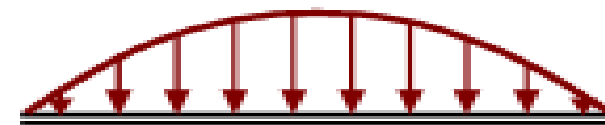
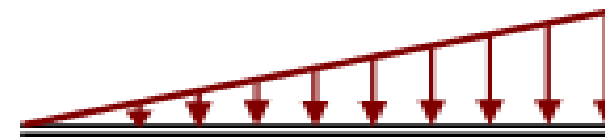
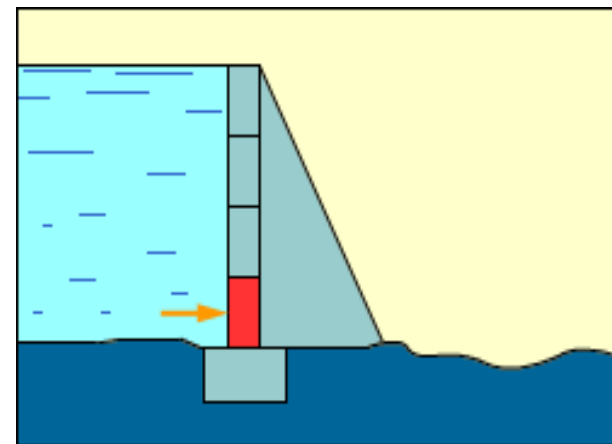

Tashqi yuklar va ularning klassifikatsiyasi

Inshoot sirtidagi yuzaning biror qismiga yoki undagi chiziqning biror qismi bo'yicha ta'sir qilgan kuchlar **t a r a l g a n (y o y i l g a n) y u k l a r** deyiladi.

t a r a l g a n (y o y i l g a n) y u k l a r

- agar uzunlik bo'ylab yoyilgan bo'lsa **N/m , kgk/m** larda,
- agar yuza bo'ylab yoyilgan bo'lsa **N/m^2 , kgk/m^2** o'lchov birliklarida o'lchanadi.

Tashqi yuklar va ularning klassifikatsiyasi

Yuklar inshootga ta'sir qilish harakteriga ko'ra **statik** va **dinamik** bo'ladi.

Inshootga yuk asta-sekin qo'yilib eng katta qiymatiga yetkazilsa, u **statik yuk** deyiladi

Agar inshootga qo'yilgan yuklar ta'siri natijasida uning qismlarida tezlanishlar hosil bo'lsa, yani yuklar qisqa muddat ichida miqdor yoki yunalish bo'yicha o'zgarib tursa, ular **dinamik yuk** deyiladi.

Tashqi yuklar va ularning klassifikatsiyasi

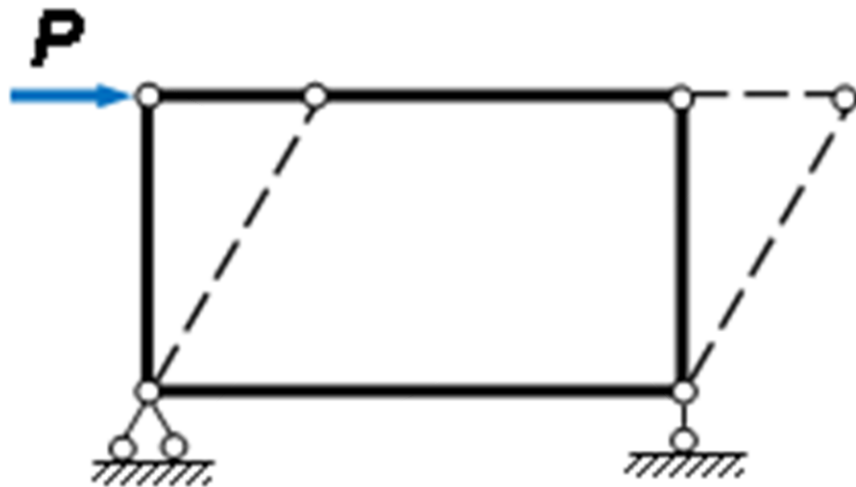
Inshootga ta'sir qiluvchi yuklar *qo'zg'almas* va *harakatlanuvchi* yuklarga bo'linadi

Qo'zg'almas yuklar inshoot ustida doimo bo'ladi (inshootning o'z og'irligi, asbob-uskunalarining og'irligi)

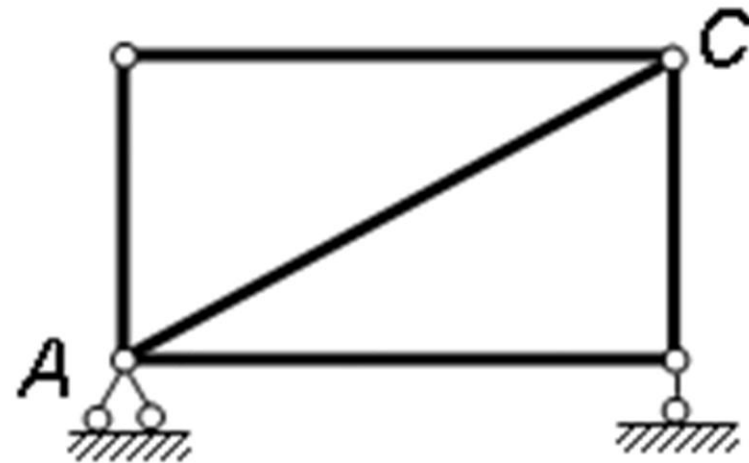
Harakatlanuvchi yuklar esa inshoot bo'ylab ma'lum yo'nalish va chegarada harakatlanadi. Ularga masalan, poezd, avtomobil, kran va shunga o'xshashalarning og'irligi kiradi.

Inshootlarni hisoblash tarhlarining geometrik tahlili

Har bir inshootni hisoblashdan oldin uning hisoblash tarhini geometrik o'zgarmaslik shartlariga binoan kinematik tahlil qilish kerak.

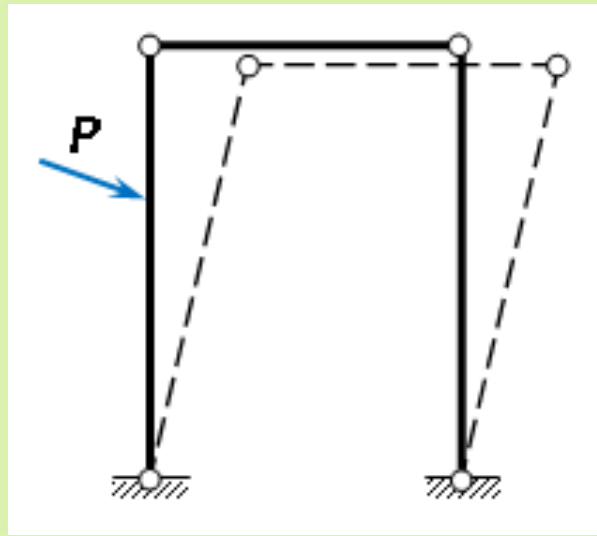
a)

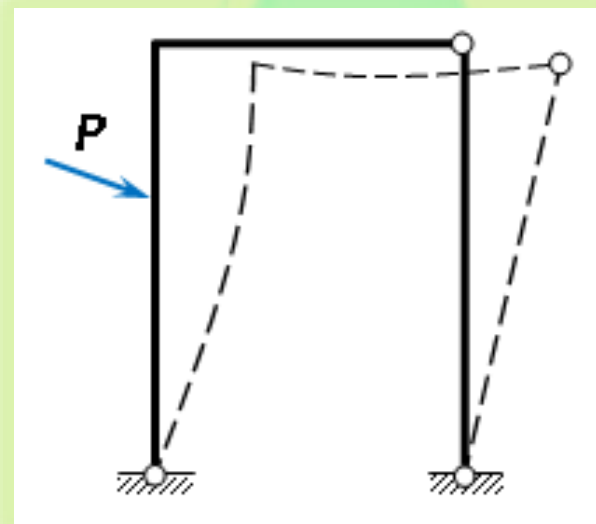
b)

Inshootlar hisoblash tarhlarining geometrik tahlili

Geometrik
o'zgaruvchan
sistema

Geometrik
o'zgarmas
sistema

*Demak, inshootlarni
geometrik o'zgarvas
yoki
o'zgaruvchanligini
tekshirish maqsadida
kinematik tahlil
qilinadi.*

Kinematik tahlilning asosiy tushunchalari

disk –

har qanday geometrik o'zgarmas tekis sitema (sterjen, plastinka, balka va fermalarni disk deb qabul qilish mumkin), shakli va holatining o'zgarishi faqatgina material deformatsiyasi tufayligina sodir bo'lishi mumkin.

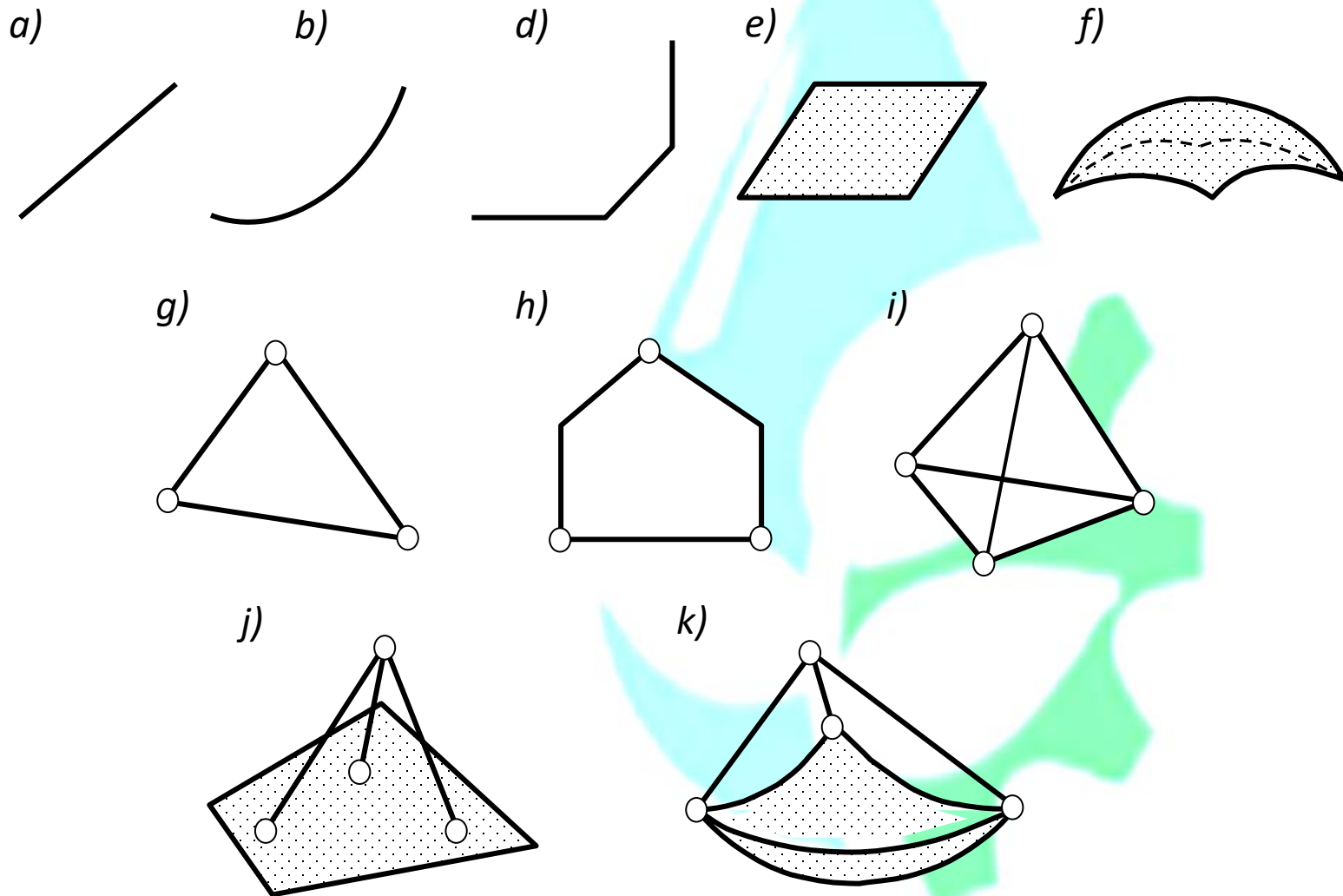
tayanmalar –

inshootlarni asos bilan biriktiruvchi va ularning ko'chishini cheklovchi qurilmalar.

erkinlik darajasi –

har qanday yassi jism yoki yassi jismlar sistemasining tekislikda olgan o'rnini to'la aniqlab beruvchi, bir – biriga bog'liq bo'lmagan geometrik parametrlar miqdori.

disk tushunchasi

a, b, d, e, f – bir elementdan iborat disklar

(a, b, d – sterjenlar (tekislikda to'g'ri, egri va siniq o'qli) yoki fazoviy; e – disk-plastinka; f – disk-qobiq);

g, h, i, j, k – bir necha elementlardan tuzilgan disklar

(g, h, i – bir xil tipdagi elementlardan (sterjenlardan) tuzilgan, tekis (j, k) va fazoviy);

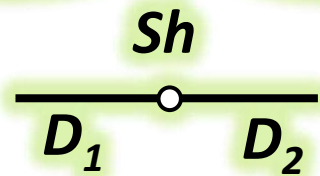
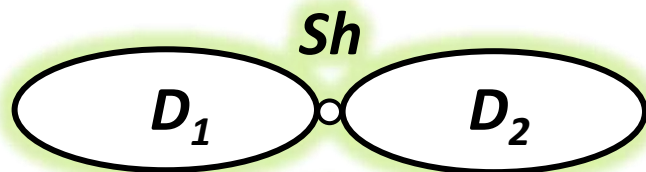
j, k – kombinasiyalashgan plastinka–sterjen va qobiq-sterjenli, fazoviy).

Inshootlarning erkinlik darajasi va ularning statik tahlili.

Sharnirlar oddiy va karrali bo'radi:

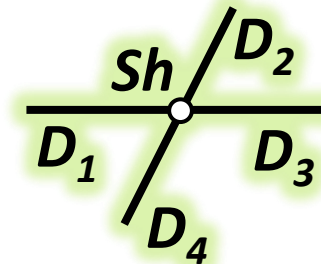
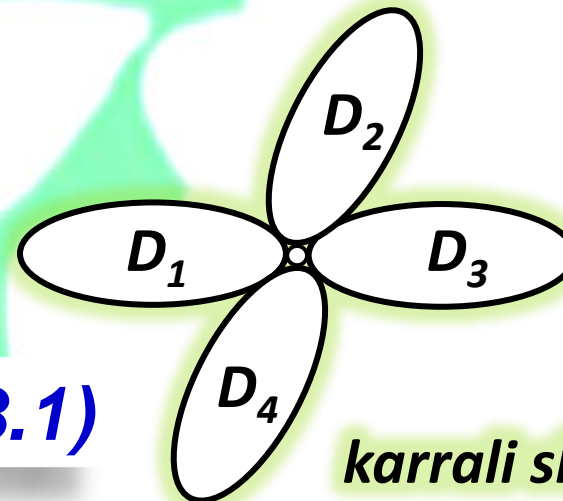
Oddiy sharnir 2 ta diskni o'zaro birlashtiradi

Karrali sharnir 2 tadan ortiq diskni o'zaro birlashtiradi

oddiy sharnir

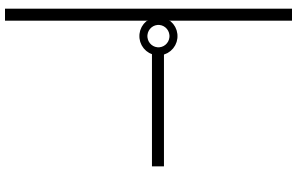
$$Sh = D - 1 \quad (3.1)$$

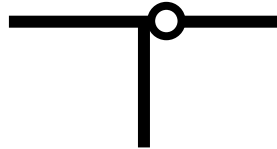
karrali sharnir

Inshootlarning erkinlik darajasi va ularning statik tahlili.

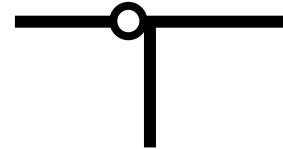
Oddiy va karrali sharnirlar

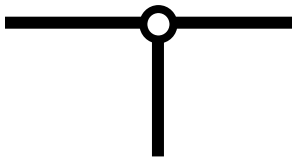
$Sh=1$

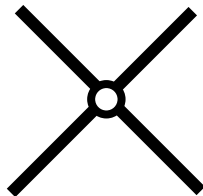
$Sh=1$

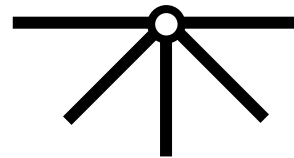
$Sh=1$

$Sh=2$

$Sh=3$

$Sh=4$

$$Sh = D - 1 \quad (3.1)$$

Inshootlarning erkinlik darajasi va ularning statik tahlili.

Karrali sharnirlar soni disklar sonidan 1 ta kam boʻlib, quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\mathbf{Sh = D - 1,} \quad (3.1)$$

*bu erda: **Sh** - sharnirlar soni; **D** - disklar soni.*

*Shunday qilib, sharnirlar (**Sh**) va tayanch sterjenlari (**S_T**) yordamida birlashtirilgan disklardan (**D**) tashkil topgan inshootning erkinlik darajasi (**W**) quyidagi P.A.Chebichev formulasi yordamida aniqlanadi:*

$$\mathbf{W = 3D - 2Sh - S_T} \quad (3.2)$$

Inshootlar hisoblash tarhlari tuzilishining tahlili

Sistemalarning erkinlik darajasi

1-Misol.

$$D=4; \quad Sh=3; \quad S_t=6$$

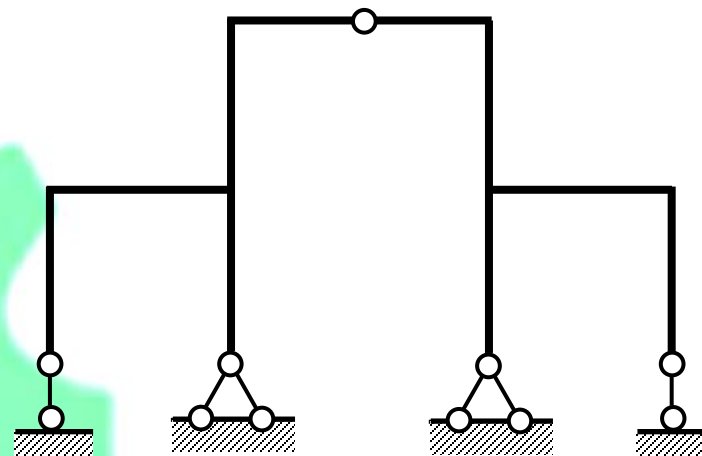
Yechish.

$$W = 3D - 2Sh - S_T \quad (3.2)$$

$$W = 3 \cdot 4 - 2 \cdot 3 - 6 = 0.$$

*sistema etarli (minimum)
bog'lanishlarga ega*

2-Misol.

$$D=2;$$
$$Sh=1;$$
$$S_t=6$$

$$W = 3 \cdot 2 - 2 \cdot 1 - 6 = -2 < 0.$$

*sistema 2 ta ortiqcha
bog'lanishlarga ega*

Inshootlarning erkinlik darajasi va ularning statik tahlili.

Sharnirlar va sterjenlardan tashkil topgan sistemalarning, ya'ni fermalarning erkinlik darajasi esa quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$W = 2T - S - S_T \quad (3.3)$$

bu erda: T - ferma tugunlarining soni;

S - ferma ichki sterjenlarining soni;

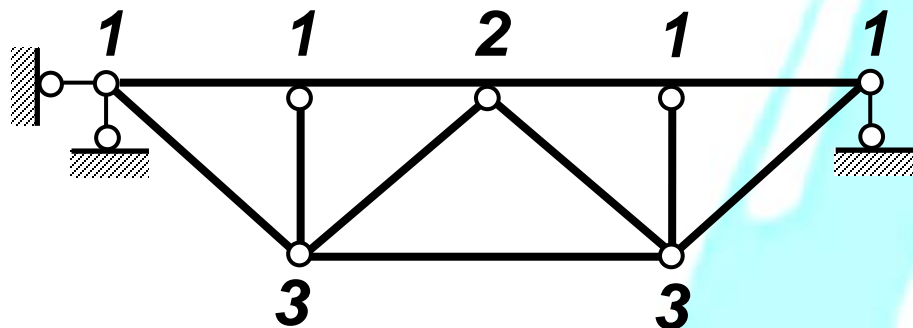
S_T - tayanch sterjenlarining soni.

Inshootlar hisoblash tarhlari tuzilishining tahlili

Sistemalarning erkinlik darajasi

3-Misol.

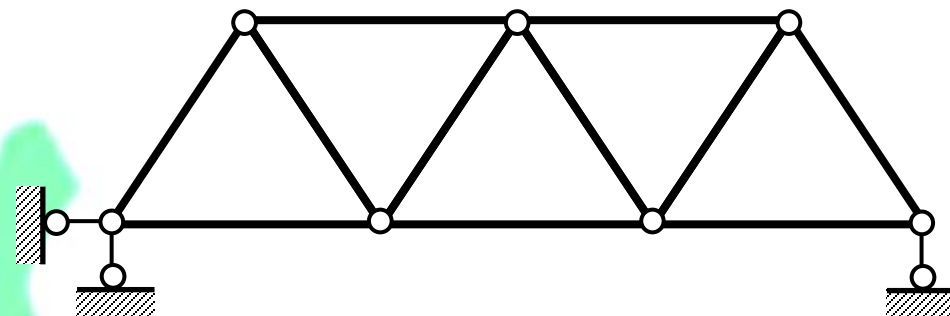
$$D=8; \quad Sh=12; \quad S_t=3$$

$$W = 3D - 2Sh - S_T$$

$$W = 3 \cdot 8 - 2 \cdot 12 - 3 = -3 < 0.$$

sistema 3 ta ortiqcha bog'lanishlarga ega

4-Misol.

$$T=7; \quad S=11; \quad S_t=3$$

$$W = 2T - S - S_T$$

$$W = 2 \cdot 7 - 11 - 3 = 0.$$

sistema etarli (minimum) bog'lanishlarga ega

Inshootlarning erkinlik darajasi va ularning statik tahlili.

1. Agarda $W > 0$ bo'lsa, sistema geometrik o'zgaruvchan bo'lib, etarli bog'lanishlarga ega emas. Bunday sistemalar mexanizm deyiladi.
2. Agarda $W = 0$ bo'lsa, sistema etarli (minimum) bog'lanishlarga ega bo'lib, geometrik o'zgarmas bo'lishi mumkin.
3. Agarda $W < 0$ bo'lsa, sistema ortiqcha bog'lanishlarga ega bo'ladi. Ortiqcha bog'lanishlar soni quyidagicha aniqlanadi:

Ma'ruzani mustahkamlash uchun savollar:

1. *Qurilish mexanikasi fani nimani o'rganadi?*
2. *Inshootlarni mustahkamlikka hisoblashdan maqsad nima?*
3. *Inshootlarni bikrlikka hisoblashdan maqsad nima?*
4. *Inshootlarni ustuvorlikka hisoblashdan maqsad nima?*
5. *Inshootlar statikasi va inshootlar dinamikasi deganda nimani tushunasiz?*
6. *Qanday tashqi yuklarni va ichki zo'riqish kuchlarini bilasiz?*
7. *Qurilish mexanikasining fanining asosiy vazifalari nimalardan iborat?*
8. *Qurilish mexanikasi fani qanday masalalarni o'rganadi?*
9. *Qurilish mexanikasi fanini qisqacha rivojlanish tarixini ayting?*
10. *Qurilish mexanikasi fanini rivojlanishida hissa qo'shgan o'zbek olimlarini ayting?*

«TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ
XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI» MTU

E'TIBORINGIZ UCHUN RAHMAT!

+ 998 71 237 0981

t.elyor85@mail.ru

@elyor_02